

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสกัดสีธรรมชาติ : ทางเลือกเชิงสร้างสรรค์ในการเรียนการสอนศิลปะ
ร่วมสมัยแบบบูรณาการร่วมกับหัตถกรรมผ้าดัดมือ

An Investigation into the Integration of Local Wisdom and Natural Dye Extraction
in Contemporary Art Education through Creative Hand-Stitched Textile Practices

เก่งกาจ ต้นทองคำ^{1*}, ศิริวัฒน์ แสนเสริม² และปฏิภาณ เจริญสุข³

Kangkard Tonthongkam¹, Siriwat Sanserm² and Patiphan Charoensuk³

สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม^{1*, 2, 3}

Art Education, Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University^{1*, 2, 3}

*Corresponding Author, E-mail: tonthongkam@yahoo.com

Received: August 13, 2025

Revised: September 15, 2025

Accepted: November 4, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอแนวทางการจัดการเรียนการสอนศิลปะร่วมสมัยบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยบูรณาการหัตถกรรมผ้าดัดมือกับการสกัดสีธรรมชาติจากพืชในชุมชน เพื่อพัฒนา “รูปแบบการเรียนรู้ศิลปะร่วมสมัยแบบบูรณาการ” ที่ไม่เพียงเน้นความคิดสร้างสรรค์ แต่ยังสอดคล้องกับแนวคิดด้านวัฒนธรรม ความยั่งยืน และนวัตกรรมทางการศึกษา

รูปแบบการเรียนรู้ดังกล่าวอิงกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงการคิดวิเคราะห์ การออกแบบ และการเรียนรู้เชิงปฏิบัติผ่านสื่อผ้าดัดมือและสีธรรมชาติ โดยประกอบด้วย 4 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ 1) ความคิดสร้างสรรค์ ที่เน้นการแปลงแนวคิดเป็นงานศิลป์ 2) มิติศิลปะร่วมสมัยที่เชื่อมโยงประเด็นสังคมกับวัสดุพื้นบ้าน 3) การบูรณาการหัตถกรรมผ้าดัดมือเพื่อสะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่น และ 4) การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนานวัตกรรมศิลปะร่วมสมัย โดยใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ และส่งเสริมการวิพากษ์ในบริบทวัฒนธรรมของผู้เรียน

กิจกรรมการเรียนรู้ประกอบด้วย การสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่น การสกัดและทดลองสีจากพืชท้องถิ่น การดัดเย็บผ้าเพื่อสร้างผลงานศิลปะร่วมสมัย และการจัดแสดงผลงานในรูปแบบนิทรรศการสร้างสรรค์ ทั้งในพื้นที่จริงและสื่อดิจิทัล โดยเน้นให้ผู้เรียนสร้าง “คุณค่าใหม่” ให้กับทุนวัฒนธรรมของชุมชนผ่านการตีความร่วมสมัย และการสื่อสารความคิดเชิงสังคม

ผลลัพธ์ทางการเรียนรู้ที่คาดหวัง ได้แก่ การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และการออกแบบเชิงวิพากษ์ การส่งเสริมสามัคคีและทักษะประณีต การทำงานร่วมกัน และความเข้าใจในคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการเรียนรู้เพื่อเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (SDGs) ทั้งด้านคุณภาพการศึกษาและการอนุรักษ์วัฒนธรรม

คำสำคัญ: 1.สีธรรมชาติ 2.หัตถกรรมผ้าดัดมือ 3.ภูมิปัญญาท้องถิ่น 4.ศิลปะร่วมสมัย 5.การเรียนรู้แบบบูรณาการ

Abstract

This article presents a contemporary art teaching approach based on local wisdom, integrating hand-woven textile crafts with natural dye extraction from community plants. The goal is to develop an “integrated contemporary art learning model” that not only emphasizes creativity but also aligns with cultural concepts, sustainability, and educational innovation.

The proposed learning model is based on a process that relates analytical thinking, design, and practical learning through hand-woven textiles and natural dyes. It comprises four main components: 1) creativity that emphasizes the translation of concepts into art; 2) contemporary art dimensions that connect social issues with local materials; 3) integration of hand-woven textile crafts to reflect local identity; and 4) learning management to develop contemporary art innovations, using community-based learning and promoting critical thinking within the cultural context of students.

The learning activities include exploring local wisdom, extracting and experimenting with local plant dyes, sewing to create contemporary artworks, and displaying works in creative exhibitions, both in real-world and digital media. The focus is on enabling students to create “new value” for the community’s cultural capital through contemporary interpretation and communicating social ideas.

The expected learning outcomes include the development of creativity and critical design, the enhancement of concentration and refined skills, collaboration, and an understanding of cultural values. This approach aligns with the Sustainable Development Goals (SDGs), both in terms of educational quality and cultural preservation.

Keywords: 1. *Natural dyes* 2. *hand-stitched textile* 3. *local wisdom* 4. *contemporary art*
5. *integrated learning*

บทนำ

“การค้นคว้า” ถือเป็นหนึ่งในงานหัตถกรรมที่มีรากลึกในวิถีชีวิตของชุมชนไทยหลายภูมิภาค เป็นทั้งงานฝีมือ เครื่องใช้ และศิลปะในการเล่าเรื่อง ขณะเดียวกัน “การย้อมสีธรรมชาติ” ก็เป็นองค์ความรู้ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งทั้งสองกระบวนการนี้ ล้วนมีศักยภาพในการถูกนำมาบูรณาการสู่การเรียนรู้การสอนศิลปะร่วมสมัยอย่างสร้างสรรค์และมีนัยทางวัฒนธรรม

การพัฒนาแนวทางการเรียนการสอนที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับบริบทศิลปะร่วมสมัย จะไม่เพียงแต่เปิดพื้นที่ใหม่ในการสืบสานวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังสามารถเป็นกลไกในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมความสามารถเชิงศิลปะ และกระตุ้นการคิดวิเคราะห์ของผู้เรียน โดยเฉพาะเมื่อใช้กระบวนการเรียนรู้ผ่านการลงมือทำ (learning by doing) การสะท้อนตนเอง (reflection) และการวิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ (constructive criticism)

ดังนั้น การเรียนการสอนศิลปะที่บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมร่วมสมัยผ่านสื่อหัตถกรรมผ้าพื้นเมือง จึงมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมทั้งการเรียนรู้และการสร้างคุณค่าใหม่ให้แก่ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

ศิลปะร่วมสมัย

ศิลปะร่วมสมัย (contemporary art) นั้นนิยามว่าเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในภายหลังยุคของศิลปะสมัยใหม่ (modern art) หรือยุคหลังสมัยใหม่ (post-modernism) ซึ่งเริ่มนับช่วงเวลาทางศิลปะตั้งแต่ยุค 1960 หรือ 1970 จนถึงปัจจุบัน (สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย, 2568: ออนไลน์) ศิลปะร่วมสมัยเป็นรูปแบบของงานศิลปะที่เกิดขึ้นในบริบทโลกปัจจุบัน แต่ครอบคลุมถึงแนวคิด เนื้อหา และบริบททางสังคม การเมือง วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ (dans le gris, 2024: online) งานศิลปะร่วมสมัยมักสะท้อนความเป็นจริง วิพากษ์โครงสร้างอำนาจ หรือกระตุ้นการตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นร่วมสมัย เน้นแนวคิดมากกว่ารูปทรง โดยให้ความสำคัญกับสารที่สื่อออกมามากกว่ารูปแบบภายนอก นอกจากนี้ ยังมีลักษณะของการเปิดกว้างทางความหมาย ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการตีความ ไม่จำกัดอยู่เพียงเจตนาของศิลปิน อีกทั้งยังส่งเสริมการใช้สื่อที่หลากหลาย เช่น วิดีโอ ศิลปะจัดวาง หรือศิลปะดิจิทัล เพื่อให้สอดคล้องกับประเด็นและโลกสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ปัจจุบันศิลปะร่วมสมัยเข้ามามีอิทธิพลเป็นอย่างมาก มีความเปลี่ยนแปลงของชนบในงานศิลปะทั้งด้านวิธีการเสพงานและแนวคิดของความงามที่ปรากฏจากงานศิลปะ ศิลปะได้ถูกลอมรวมเข้ากับวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคม โลกศิลปะได้กลายเป็นพื้นที่อิสระให้ศิลปินได้ทดลองและสร้างสรรค์งานที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากขึ้น เป็นพื้นที่ที่ศิลปินได้แสดงออกถึงแนวคิดและทักษะต่าง ๆ รวมถึงวิธีการในการสร้างสรรค์และการนำเสนอศิลปะ ซึ่งบางครั้งศิลปะได้ถูกนำมาใช้ในกระบวนการทางสังคมและการเมืองที่เป็นอิสระ (พรรัก ชาวนโยธิน, กมล เผ่าสวัสดิ์, และเกษม เพ็ญภินันท์, 2562: 594) ศิลปะ

ร่วมสมัยจึงไม่เพียงแต่เป็นการแสดงออกทางศิลป์ แต่ยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมและวัฒนธรรม ในการสะท้อน ถกเถียง และวิพากษ์โลกที่เปลี่ยนแปลงไป

ความคิดสร้างสรรค์

ความคิดสร้างสรรค์ (creativity) เป็นการคิดอย่างรอบด้าน คิดสิ่งใหม่ ๆ ที่ช่วยแก้ไขปัญหา ทำให้มีสิ่งที่ดี ๆ เกิดขึ้น และมีประโยชน์ต่อตนเอง หรือผู้อื่น หรือต่อสังคม เป็นการคิดเชิงบวก สร้างประโยชน์และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ รวมทั้งสามารถส่งเสริมหรือพัฒนาได้ (ชนิษฐา จิตรหลัง, 2565: ออนไลน์)

ความคิดสร้างสรรค์มีองค์ประกอบพื้นฐาน 4 ประการดังนี้ (Guilford, 1967)

1. ความคิดคล่องแคล่ว (fluency) สามารถคิดอย่างรวดเร็วคล่องแคล่ว มีจำนวนความคิดปริมาณมากในระยะเวลาจำกัด แบ่งเป็น 4 ด้าน คือ 1) ถ้อยคำ (word fluency) 2) การเชื่อมโยงสัมพันธ์ (associational fluency) 3) การแสดงออก (expressional fluency) และ 4) การคิด (ideational fluency)
2. ความคิดยืดหยุ่น (flexibility) สามารถคิดหาคำตอบได้หลายประเภทและหลายทิศทาง แบ่งเป็น 2 ด้าน คือ 1) การเกิดขึ้นทันที (spontaneous flexibility) และ 2) การดัดแปลง (adaptive flexibility)
3. ความริเริ่ม (originality) สามารถคิดสิ่งแปลกใหม่และแตกต่างไปจากธรรมดา เป็นการคิดริเริ่มและหาทิศทางสร้างผลงานนั้นให้เป็นจริงให้ได้ ซึ่งมีประโยชน์ต่อตนเองและสังคม
4. ความละเอียดลออ (elaboration) สามารถคิดพัฒนา แต่งเติม หรือขยายความคิดหลักให้ได้ ความหมายที่สมบูรณ์และมีความแปลกใหม่ มีความละเอียด สามารถนำมาทำให้สมบูรณ์และประณีต

ทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์ (theory of creativity) มีหลากหลายรูปแบบ เช่น (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะจิตวิทยา, 2566: ออนไลน์)

1. ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (psychoanalytic theory) เกิดจากแรงขับทางจิตใต้สำนึก โดยเฉพาะความขัดแย้งภายในจิตใจ เป็นการเปลี่ยนพลังของความต้องการ (เช่น เพศ หรือความก้าวร้าว) ให้กลายเป็นพลังสร้างงานศิลปะหรือแนวคิด
2. ทฤษฎีกระบวนการคิดสร้างสรรค์ (cognitive theory) กระบวนการคิดที่เกี่ยวข้องกับการคิดแบบแตกต่าง และการคิดแยกแยะหลากหลายทาง เพื่อหาทางเลือกใหม่ หรือหาคำตอบที่ดีที่สุด
3. ทฤษฎีองค์ประกอบสี่ประการของความคิดสร้างสรรค์ (4Ps of creativity) แบ่งความคิดสร้างสรรค์ออกเป็น 4 มิติ ได้แก่ บุคลิกภาพหรือคุณลักษณะของผู้สร้างสรรค์ กระบวนการทางความคิด ผลลัพธ์ของความคิดสร้างสรรค์ และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์
5. ทฤษฎีองค์ประกอบสามประการ (componential theory of creativity) เกิดจากการมี 3 องค์ประกอบร่วมกันของความเชี่ยวชาญ ทักษะในการคิดสร้างสรรค์ และแรงจูงใจภายใน
6. ทฤษฎีพหุปัญญา (theory of multiple intelligences) สามารถเกิดได้ในแต่ละปัญญา ไม่จำกัดแค่ในศิลปะหรือวิทยาศาสตร์เท่านั้น

การบูรณาการการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญกับรายวิชาศิลปศึกษา

การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเป็นการจัดกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าความรู้เนื้อหาสาระ ได้ดูได้เห็นได้ลงมือปฏิบัติจริง ได้รับองค์ความรู้ใหม่ ๆ ด้วยตนเอง เน้นการพัฒนาทักษะรอบด้าน โดยการอำนวยความสะดวกสนับสนุน ส่งเสริม ชี้แนะจากครูผู้สอน ซึ่งการบูรณาการการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญกับรายวิชาศิลปศึกษา มีดังนี้ (ทิวพร อรรคอำนวย, 2565: 150-153)

1. การเรียนรู้ผ่านการบูรณาการการปฏิบัติจริงและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้ เป็นกระบวนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ตามความสนใจ ความสามารถเชื่อมโยงเนื้อหาสาระของศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนำความรู้ทักษะ และเจตคติไปสร้างงานและแก้ปัญหาที่พบในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม รวมถึงการใช้ชุมชนเป็นฐานจากทฤษฎีการเรียนรู้จากประสบการณ์ (Experiential Learning Theory) มี 4 ขั้นตอน คือ 1) การสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ (Concrete Experience: CE) 2) การสะท้อนการเรียนรู้/ทบทวนการเรียนรู้ (Reflective Observation: RO) 3) การสรุปองค์ความรู้ (Abstract Conceptualization: AC) และ 4) การประยุกต์ใช้ความรู้ (Active Experimentation: AE)

2. การเรียนรู้ผ่านการบูรณาการสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศและแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เป็นการเตรียมผู้เรียนในมิติที่กว้างกว่าการเรียนรู้ใช้สภาพแวดล้อมแหล่งเรียนรู้ในสภาพจริงและนำเทคโนโลยีสารสนเทศเชื่อมต่อกันเป็นความสามารถในการสร้างความรู้ส่งผ่านไปตามเครือข่าย วิธีการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางนี้เป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเชิงรุก เน้นการประสานงานและการทำงานเป็นทีม การแสวงหาความรู้แบบสืบเสาะหา การเรียนรู้จากการทำโครงการและวิธีการแก้ปัญหาจริง จึงจำเป็นต้องออกแบบการเรียนรู้โดยมีนวัตกรรมและการสร้างสรรค์เพื่อให้เป็นห้องเรียนที่มีแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเรียนรู้โดยมีนวัตกรรมและการสร้างสรรค์เพื่อให้เป็นห้องเรียนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

3. การเรียนรู้ผ่านการบูรณาการสถานที่เป็นฐานการเรียนรู้โดยใช้สถานที่เป็น เป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่เกิดการสอนที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนและสิ่งแวดล้อม รูปแบบการสอนโดยมุ่งเน้นประสบการณ์การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง โดยใช้รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้เป็นโครงการ ได้แก่ 1) โครงการวัฒนธรรมชุมชน (resonant with communities project) 2) โครงการปฏิบัติการชุมชน (aommunity action project) และ 3) โครงการศิลปะชุมชน (art and community project)

วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น

วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญา เป็นแนวคิดที่ให้คุณค่าแก่ความรู้ ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชนในแต่ละท้องถิ่น โดยเชื่อว่าองค์ความรู้เหล่านั้นมีใช้สิ่งล้ำสมัย หากแต่เป็นผลผลิตจากประสบการณ์ตรงของคนในพื้นที่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างเหมาะสม

วัฒนธรรมท้องถิ่น (local culture) หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิต ความเชื่อ ประเพณี ภาษางานฝีมือ และศิลปะ ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ซึ่งสั่งสมผ่านกาลเวลา (Brennan, 2023: online)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local indigenous knowledge) หมายถึง ความรู้ที่เป็นพลวัต ความรู้แบบสะสม ความรู้จากประสบการณ์เฉพาะตัว ความรู้แบบองค์รวม ที่ชุมชนพัฒนาขึ้นในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และถ่ายทอดกันรุ่นต่อรุ่น (ลั่นทม จอนจบทรง, 2552: 14)

ดังนั้นหลักการสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การมองว่าวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้ง ความรู้ไม่ได้อยู่ในรูปตำรา แต่ถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติ ภาษา ศิลปะ พิธีกรรม และความเชื่อในชีวิตประจำวัน อีกทั้งยังมีลักษณะพลวัต สามารถปรับตัวให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี หรือสภาพภูมิอากาศ รวมทั้งยังเกี่ยวข้องกับแนวคิดวัฒนธรรมนิยม และอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งสนับสนุนให้ชุมชนมีความภาคภูมิใจในรากเหง้า และมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมโดยไม่ละทิ้งวัฒนธรรมของตน ทั้งนี้ การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การเกษตรอินทรีย์ สมุนไพรพื้นบ้าน หรืองานหัตถกรรม จึงไม่เพียงช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรมแต่ยังสามารถสร้างเศรษฐกิจชุมชนได้

นวัตกรรมสีธรรมชาติ

นวัตกรรมสีธรรมชาติ (natural dye innovation) เป็นการพัฒนากระบวนการย้อมสีหรือผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ โดยใช้วัตถุดิบจากพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ โดยนำความรู้ดั้งเดิมมาพัฒนา ปรับปรุง หรือประยุกต์ใช้ด้วยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และความคิดสร้างสรรค์ เพื่อให้เหมาะกับการใช้งานปลอดภัย และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

ทฤษฎีที่รองรับนวัตกรรมสีธรรมชาติ ได้แก่

ทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom theory) การใช้วัสดุธรรมชาติ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ดิน หรือแมลง มาย้อมผ้าเพื่อเพิ่มคุณค่า และสามารถพัฒนาเป็นนวัตกรรมใหม่ได้

ทฤษฎีวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม (environmental science theory) สนับสนุนการลดการใช้สารเคมีอันตรายในกระบวนการผลิตสี และเน้นการย่อยสลายได้ตามธรรมชาติ

ทฤษฎีสี (color theory) นำมาใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางสี เช่น การคงทนของสี ความเข้ม ความสว่าง เพื่อให้สามารถพัฒนาให้เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น เสื้อผ้า เครื่องหนัง หรือกระดาษ

ทฤษฎีนวัตกรรมเชิงสร้างสรรค์ (creative innovation theory) การนำวัตถุดิบท้องถิ่นมาแปรรูปด้วยเทคโนโลยี หรือปรับรูปแบบให้ทันสมัย เช่น สีธรรมชาติสำหรับผลิตภัณฑ์แฟชั่นอีโค หรือสีธรรมชาติในงานศิลปร่วมสมัย เป็นนวัตกรรมที่สร้างมูลค่าเพิ่ม

ภาพที่ 1 เส้นไหมย้อมสอจวบซบ เทเพยสว งามสวทผลง เนสงทอยเทม เหวจู้ เนผลทรมเนช ผ้าไหมไทย ตรา นกยูง พระราชทาน

ที่มา (ภาพถ่ายโดยเก่งกาจ ต้นทองคำ, 2566)

ตารางที่ 1 นวัตกรรมสีธรรมชาติในประเทศไทย

นวัตกรรม	แหล่งที่มา	รายละเอียด
สีครามธรรมชาติ	บ้านนาข่า จ.อุดรธานี	ย้อมผ้าครามด้วยกระบวนการหมักแบบดั้งเดิม ปรับสูตรให้คงทนมากขึ้น
สีเปลือกประดู่	กลุ่มทอผ้าบ้านนาต้นจั่น จ.สุโขทัย	ใช้เปลือกประดู่ย้อมผ้าไหม ได้เฉดแดง-น้ำตาล สกัดให้ติดทนนานโดยไม่ใช้สารเคมี
สีจากมังคุดและขมิ้น	นักวิจัยมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์	พัฒนาเป็นหมึกพิมพ์จากธรรมชาติ ใช้ในบรรจุภัณฑ์หรือสิ่งพิมพ์ปลอดภัย

หัตถกรรมผ้าด้นมือ

ผ้าด้นมือ (hand-stitching textile) เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะท้อนอัตลักษณ์ไทย ผ้าด้นมือเป็นการเย็บผ้าด้วยมืออย่างประณีต ทั้งลวดลาย พื้นผิว และมิติของเนื้อผ้าจากฝีมือช่างท้องถิ่น โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันมีการประยุกต์ใช้เทคนิคดั้งเดิมเข้ากับการออกแบบร่วมสมัยนำไปสู่การพัฒนาหัตถกรรมเชิงสร้างสรรค์ (creative craft) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของประเทศ

ดังเช่นกลุ่มหัตถกรรมผ้าด้นมือบ้านกระจาน อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่ผสมผสานระหว่างทักษะฝีมือดั้งเดิมกับการปรับตัวสู่การผลิตเชิงสร้างสรรค์ โดยใช้วัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น ใบฝรั่ง เปลือก

ประตู ใบมะเกลือ ในการสกัดสีธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นมิติหนึ่งของการอนุรักษ์วัฒนธรรม ควบคู่กับการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 1 ลวดลาย และการจัดองค์ประกอบชิ้นผ้าต้นมอ
ที่มา (ภาพถ่ายโดยเก่งกาจ ต้นทองคำ, 2568)

ภาพที่ 4 ช่างมือต้นผ้า และกระบวนการต้นผ้าไหม
ที่มา (ภาพถ่ายโดยเก่งกาจ ต้นทองคำ, 2568)

การบูรณาการการเรียนรู้การสอนศิลปะร่วมสมัยด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสกัดสีธรรมชาติและหัตถกรรมผ้าต้นมือ

การเรียนรู้การสอนศิลปะร่วมสมัยโดยการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสกัดสีธรรมชาติและหัตถกรรมผ้าต้นมือมีองค์ประกอบดังนี้

1. ด้านเนื้อหา (content) การนำเทคนิคการสกัดและย้อมสีธรรมชาติ และการต้นมือ มาเป็นเนื้อหาในการจัดการเรียนรู้ ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจศิลปะจากรากฐานวัฒนธรรมท้องถิ่น และเห็นคุณค่าของความหลากหลายทางวัฒนธรรม (cultural diversity) ตัวอย่างเช่น การให้ผู้เรียนทดลองสร้างผลงานศิลปะโดยใช้ผ้าต้นมือแทนผ้าใบวาดภาพ หรือสร้างลวดลายโดยใช้เทคนิคการเย็บต้น

ด้านกระบวนการเรียนรู้ (process-based learning) กระบวนการเรียนรู้ผ่านผ้าคันมือทำให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะด้วยตนเอง ได้ทดลอง ใช้วัสดุจากธรรมชาติ และเข้าใจถึงความเชื่อมโยงระหว่างศิลปะ ชีวิต และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นพื้นฐานของแนวคิด

ด้านคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม (artistic and cultural value) การเรียนรู้ผ่านหัตถกรรมดั้งเดิมเป็นการเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน ทำให้ผู้เรียนได้เห็นพัฒนาการของรูปแบบศิลปะ รู้จักวิเคราะห์ สังเคราะห์ และปรับใช้ภูมิปัญญาเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ซึ่งช่วยส่งเสริมแนวคิด ศิลปะเพื่ออัตลักษณ์ และศิลปะเพื่อชุมชน

หัตถกรรมผ้าคันมือไม่ได้เป็นเพียงงานฝีมือพื้นบ้าน หากแต่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถนำมาใช้ในการเรียนการสอนศิลปะร่วมสมัยอย่างมีพลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่การศึกษาต้องตอบโจทย์ความหลากหลาย อัตลักษณ์ และความยั่งยืน โดยการบูรณาการหัตถกรรมผ้าคันมือกับการเรียนการสอนศิลปะร่วมสมัยช่วยส่งเสริมผู้เรียนใน 3 มิติหลัก ได้แก่ 1) ความรู้เชิงวัฒนธรรม 2) ทักษะการคิดสร้างสรรค์ และ 3) ความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้ ลงมือทำ ทดลอง ปรับใช้ และสะท้อนคิด โดยใช้วัสดุ เทคนิค และเรื่องราวจากภูมิปัญญาผ้าคันมือ จึงเป็นการเชื่อมโยงที่สมดุลระหว่าง รากเหง้าทางวัฒนธรรม และศิลปะสมัยใหม่

การใช้ผ้าคันมือจากกลุ่มหัตถกรรมผ้าคันมือบ้านกระจันในการเรียนการสอนศิลปะร่วมสมัยไม่เพียงเป็นการนำองค์ความรู้ท้องถิ่นมาปรับใช้ แต่ยังเป็นการสร้างพื้นที่เรียนรู้ที่มีชีวิต ซึ่งครูและนักเรียนสามารถเรียนรู้ผ่านการลงมือทำอย่างมีความหมาย สร้างสรรค์งานที่สื่อสารรากเหง้า วัฒนธรรม และจิตวิญญาณของชุมชนให้เชื่อมโยงกับโลกปัจจุบัน

ตารางที่ 1 การออกแบบกิจกรรมศิลปะร่วมสมัยจากผ้าคันมือ

ชื่อกิจกรรม	รายละเอียด	จุดมุ่งหมาย	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
เย็บเรื่องเล่า	ให้นักศึกษาเลือกหัวข้อ ท้องถิ่น แล้วออกแบบ ลวดลายบนผ้าคันมือ	สร้างความเข้าใจเรื่อง อัตลักษณ์ชุมชน	ผลงานศิลปะเชิงเล่า เรื่อง
สีจากบ้าน	ทดลองสกัดสีจากใบไม้ เปลือกไม้ในชุมชน และย้อมผ้า	เรียนรู้เรื่องการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืน	ผลงานศิลปะบนผ้าคัน มือที่ใช้สีธรรมชาติ
ผ้าทอ/ผ้าคัน สู่ศิลปะ จัดวาง	นำผ้าคันมือมาใช้สร้าง งานศิลปะจัดวาง (installation) ที่เล่าเรื่องสิ่งแวดล้อม/ สังคม	บูรณาการศิลปะร่วม สมัยกับภูมิปัญญา	ผลงานแสดงศิลปะร่วม สมัยในชั้นเรียน/ นิทรรศการ

ตารางที่ 2 การเชื่อมโยงหัตถกรรมผ้าต้นมือบ้านกระจันกับศิลปะร่วมสมัย

ภาพประกอบ	องค์ประกอบจาก ผ้าต้นมือ	การประยุกต์ สู่ศิลปะร่วมสมัย	ความหมาย ทางการศึกษา
	ลายต้นมือแบบเส้นโค้ง และวงกลม	ใช้เป็นพื้นผิวในงาน ศิลปะ Textile Installation	ฝึกการสังเกต รูปทรง ซ้ำจังหวะ
	สีธรรมชาติจากครั่ง และเปลือกไม้	สร้างงานศิลปะที่ยั่งยืน และปลอดภัย	เรียนรู้การผสมสีจาก ธรรมชาติ
	กระบวนการทำงาน เป็นกลุ่ม	ออกแบบกิจกรรม ศิลปะร่วมกับชุมชน	เรียนรู้ผ่านการลงมือ ทำแบบกลุ่ม

ที่มา (ภาพถ่ายและเนื้อหาโดยเก่งกาจ ต้นทองคำ, 2568)

ตารางที่ 3 แนวทางการเชื่อมโยง

องค์ประกอบ	แนวทางการเชื่อมโยง
ผ้าต้นมือ	สื่อสร้างสรรค์ที่ใช้ในการออกแบบ ลวดลาย สี และพื้นผิว เพื่อ ถ่ายทอดอัตลักษณ์ท้องถิ่น
กระบวนการต้น ย้อม เย็บ	ฝึกฝนทักษะศิลปะ ฝีมือ และการมีสมาธิ เหมาะกับกิจกรรมการเรียนรู้ แบบปฏิบัติ
แนวคิดร่วมสมัย	สะท้อนปัญหาอัตลักษณ์ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ผ่านผลงานศิลปะ ที่ผสมเทคนิคพื้นบ้านกับความคิดใหม่
การสอน	สร้างการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ลงมือทำ และวิพากษ์วัฒนธรรม โดย บูรณาการแนวคิดท้องถิ่นกับสากล

ตารางที่ 4 การบูรณาการในบทเรียน

องค์ประกอบ	รูปแบบกิจกรรม
ศิลปะร่วมสมัย	ให้นักศึกษาตีความแนวคิดทางสังคมหรือประเด็นร่วมสมัย (เช่น ความหลากหลายทางเพศ สิ่งแวดล้อม) และออกแบบเป็นลายเย็บมือ
หัตถกรรม	สอนเทคนิคการด้น เย็บปักถักร้อย การใช้วัสดุผสม เช่น ผ้าเก่า วัสดุรีไซเคิล
การเรียนรู้การสอน	ใช้การสะท้อนผลงาน (reflection) การจัดนิทรรศการ และการวิจารณ์งานในเชิงศิลป์

รูปแบบการเรียนการสอนศิลปะที่บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมร่วมสมัยด้วย

หัตถกรรมผ้าด้นมือในรายวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสักระบายสีธรรมชาติ

การเรียนการสอนศิลปะในรายวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสักระบายสีธรรมชาตินี้ตั้งอยู่บนฐานของการเรียนรู้แบบบูรณาการ (integrative learning) ซึ่งเชื่อมโยงสามองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการสักระบายสีธรรมชาติจากพืชพื้นถิ่น เช่น เปลือกประดู่ ครั่ง ใบหูกวาง สีสักระบายสีพื้นบ้าน ผ้าด้นมือที่มีรากเหง้าวัฒนธรรมไทยภาคเหนือหรืออีสาน นวัตกรรมศิลปะร่วมสมัย การนำแนวคิดร่วมสมัย เทคโนโลยี และการสื่อความหมายสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ในการออกแบบ แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนฐานปรัชญาการศึกษาที่ส่งเสริม การเรียนรู้โดยการลงมือทำ (learning by doing) และการเรียนรู้ที่มีความหมาย (meaningful learning) โดยผู้เรียนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้จากประสบการณ์ตรง และสะท้อนกลับสู่ชุมชนในฐานะผู้สร้างสรรค์คุณค่าทางวัฒนธรรมร่วมสมัย

รูปแบบการเรียนการสอน ใช้รูปแบบที่เรียกว่า Cultural-Contemporary Integration Model ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 4 ประการ ได้แก่ การสำรวจภูมิปัญญา ผู้เรียนศึกษาแหล่งข้อมูล วัตถุดิบ และองค์ความรู้ท้องถิ่น ผ่านการลงพื้นที่หรือสื่อดิจิทัล โดยเน้นการพูดคุยกับช่างฝีมือท้องถิ่นและการสังเกตกระบวนการดั้งเดิม การสักระบายสีธรรมชาติและทดสอบวัสดุ นักศึกษาฝึกการสักระบายสีจากพืชและทดลองย้อมผ้า พร้อมทั้งบันทึกผลลัพธ์ทางสี กลิ่น ความคงทน และอารมณ์ของสีธรรมชาติในฐานะเครื่องมือทางศิลปะ การออกแบบผลงานร่วมสมัย นำความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นแนวคิดงานศิลปะบนพื้นผ้าด้นมือ โดยใช้หลักการออกแบบและองค์ประกอบศิลป์ เช่น ลวดลาย การจัดวาง พื้นผิว และแนวคิดที่สื่อความหมายร่วมสมัย เช่น อัตลักษณ์ สิ่งแวดล้อม หรือสิทธิสตรีในชุมชน การสื่อสารและสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรม จัดแสดงผลงานผ่านนิทรรศการเชิงสร้างสรรค์ เช่น แฟ้มสะสมผลงาน (e-portfolio) นิทรรศการผ้าศิลป์ (fabric art exhibition) การจัดแสดงด้วยเทคโนโลยีความจริงเสริม (AR exhibition) พร้อมทั้งวิเคราะห์ว่างานที่ตนสร้างขึ้นได้เพิ่มคุณค่าทางวัฒนธรรมอย่างไรต่อการส่งเสริมการเรียนรู้และทักษะสำคัญของผู้เรียน

การเรียนการสอนรูปแบบนี้ช่วยส่งเสริมทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และทักษะเฉพาะทางด้านศิลปะ กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว มิใช่เพียงการใช้วัตถุดิบท้องถิ่นเพื่อประโยชน์เชิงศิลปะเท่านั้น แต่ยังส่งเสริมการสร้างคุณค่าใหม่ให้แก่ทุนวัฒนธรรมของชุมชน ผ่าดันมือกลายเป็นสื่อร่วมสมัยที่มีความหมายเชิงศิลปะ มิใช่เพียงงานช่าง การส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ผลงานของนักศึกษาสามารถต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์เชิงออกแบบ หรือแนวคิดเชิงพาณิชย์ในอุตสาหกรรมแฟชั่น/ของตกแต่ง การอนุรักษ์เชิงนวัตกรรม การนำภูมิปัญญามาปรับใช้กับเครื่องมือและเทคโนโลยีใหม่ สร้างทางเลือกในการอนุรักษ์โดยไม่จำกัดเพียงวิธีดั้งเดิม การเชื่อมโยงอัตลักษณ์ชุมชนกับโลกภายนอก ชุมชนได้เห็นความสำคัญของทุนวัฒนธรรมผ่านมุมมองใหม่ และสามารถเชื่อมโยงสู่ภาคการศึกษา สื่อสารกับสังคมวงกว้างผ่านงานศิลปะของเยาวชนรุ่นใหม่

สรุป

การบูรณาการการเรียนการสอนศิลปะร่วมสมัยด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสักระดมความคิดและหัตถกรรมผ่านมือไม้ไม่ใช่เพียงกิจกรรมทางศิลปะ แต่เป็นพื้นที่การเรียนรู้แบบบูรณาการที่ส่งเสริมการเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมร่วมสมัย และการสร้างนวัตกรรมทางสังคมอย่างมีความหมาย เป็นแนวทางที่สามารถพัฒนาทั้งผู้เรียนและชุมชนไปพร้อมกัน โดยส่งเสริมการเรียนรู้ทางศิลปะที่มีมิติทางวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง สามารถต่อยอดเป็นนวัตกรรมทางสังคม ที่หล่อเลี้ยงทั้ง “รากเหง้า” และ “ทิศทางการร่วมสมัย” ของศิลปะไทยในบริบทโลกปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- ชนิษฐา จิตรหลัง. (2565, มีนาคม 18). *การคิดสร้างสรรค์. ระเบียบบรรณปณสาร*.
<https://library.wu.ac.th/km/การคิดสร้างสรรค์-2/>
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะจิตวิทยา. (2566, พฤศจิกายน 2). *ความคิดสร้างสรรค์-Creativity*.
<https://www.psy.chula.ac.th/th/feature-articles/creativity/>
- ณัฐพงศ์ พรหมมี. (2564). แนวคิดการใช้สรีระศาสตร์ในงานศิลปะร่วมสมัย. *วารสารวิชาการศิลปกรรมศาสตร์*, 14(2), 25-39.
- ทิวาพร อรรถอำนวย. (2565). ศิลปศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่น. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี*, 12(3), 149-158.
<https://journal.pbru.ac.th/admin/upload/article/0827-2023-01-24.pdf>
- ธนพร ทองอินทร์. (2565). *การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ด้วยศิลปะหัตถกรรมผ่านมือไม้ในโรงเรียนชุมชน [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พรทิพย์ วงศ์จรเกียรติ. (2563). *การออกแบบผลิตภัณฑ์ผ่านมือไม้เพื่อเพิ่มมูลค่างานหัตถกรรม*. คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- พรรัก เชาวนโยธิน, กมล เผ่าสวัสดิ์, และเกษม เพ็ญภินันท์. (2562). รูปแบบการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัยกรณีศึกษา Tino Sehgal. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and Arts)*, 12(4), 588-605. <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/182478/149962>
- ภัทรานิษฐ์ สิทธิพนธ์, และเก่งกาจ ต้นทองคำ. (2557). *การย้อมสีธรรมชาติ ชุมชนบ้านทัพคล้าย*. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- _____. (2559). *การจัดชุดโครงสร้างสี สีธรรมชาติผ้าทอเพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น*. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ล้นทม จอนจวบทรง. (2552). *กระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นสู่คนรุ่นใหม่และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ กรณีศึกษาการถ่ายทอดความรู้เรื่อง ผักพื้นบ้านของชุมชนในภาคตะวันออกของประเทศไทย*. มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ
- สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย. (2568, กันยายน 5). *ศิลปะร่วมสมัย คืออะไร?*. <https://www.facebook.com/share/p/16sgjw3NYK/>
- สุกัญญา แสงสุวรรณ. (2563). การจัดการเรียนรู้ศิลปะบูรณาการภูมิปัญญาชาวบ้าน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านแม่สาใหม่. *วารสารครุศาสตร์วิจัย*, 9(3), 65-80.
- Adamson, G. (2007). *Thinking through craft*. Berg Publishers.
- Brennan, M. (2023, February 2). *Importance of incorporating local culture into community development*. Penn State Extension. <https://extension.psu.edu/importance-of-incorporating-local-culture-into-community-development>
- dans le gris. (2024). *What is contemporary art? Definition, characteristics and artists*. <https://danslegris.com/blogs/journal/what-is-contemporary-art>
- Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. McGraw-Hill Book.
- Narayanaswamy, N. (2007). *Natural dyes: Their chemistry and application to textiles*. NITRA.
- Srisakorn, W. (2016). The cultural value of hand-stitched textile art in Northeastern Thailand. *Journal of Thai Art Education*, 12(1), 45-62.
- Sukprasert, P. (2021). Indigenous knowledge and natural dyeing practices among Thai artisans: A study of sustainability and innovation. *Asian Journal of Craft Studies*, 5(2), 78-91.
- Tingsanchali, S. (2019). Contemporary art education in Thailand: Integration of local crafts in creative pedagogy. *Art and Design Education Journal*, 14(3), 102-117.